

Memòria d'un Jardí. Història gràfica del Botànic de la Universitat de València

Crèdits catàleg

Edició a càrrec de José M.ª Azkárraga i Jaime Güemes

Coordinació

Cultura i Comunicació del Jardí Botànic de la Universitat de València

Disseny gràfic i maquetació

Estudio Ejemplar (Carmen Herrero i Carol Martínez)

Textos

Jaime Güemes, José M.ª Azkárraga Testor, Cristina Sendra Mocholí, Jesús I. Catalá-Gorgues, Raquel Giménez Ibáñez, Francisco Javier Cortina Maruenda, Ana Mira Vidal, Tana Capó

Traducció

Eva Pastor i Assessorament Lingüístic de la Universitat de València

Edita

Jardí Botànic de la Universitat de València

Fotomecànica i impressió catàleg

Logik Graphics

ISBN

978-84-9133-732-4

D.L.

Propostes de citació del llibre sencer o de qualsevol dels seus capítols

Azkárraga, J.M. & Güemes, J. [Editors] (2024). Memòria d'un Jardí. Història gràfica del Botànic de la Universitat de València. Publicacions de la Universitat de València. València, 358 pp.

Sendra Mocholí, C. (2024). Un Jardí per a l'ensenyament de la botànica i més. Els orígens del Jardí Botànic de la Universitat de València. En Azkárraga, J.M. & Güemes, J. (Eds.) Memòria d'un Jardí. Història gràfica del Botànic de la Universitat de València Publicacions de la Universitat de València. València, p. 30-44.

© Jardí Botànic de la Universitat de València

© dels textos, els autors/es

© de les imatges, les persones o institucions citades

MEMÒRIA
D'UN
JARDÍ

HISTÒRIA
GRÀFICA
DEL BOTÀNIC
DE LA UNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

Índex

Presentació	pàg. 8
Jaume Güemes Un Jardí d'històries, un Jardí de persones	pàg. 10
La història contada	pàg. 16
José M.ª Azkárraga Testor La fotografia en la història del Jardí Botànic	pàg. 18
Cristina Sendra Mocholí Un Jardí per a l'ensenyament de la botànica i més. Els orígens del Jardí Botànic de la Universitat de València	pàg. 30
Jesús I. Catalá-Gorgues Els alts i baixos insitucionals del Jardí Botànic en els últims dos-cents anys	pàg. 44
Raquel Giménez Ibáñez i Francisco Javier Cortina Maruenda Canvis en l'entorn del Jardí Botànic des del segle XVIII al XX. Arquitectura i ciutat	pàg. 54
Ana Mira Vidal La història del Botànic a través de la seua biblioteca i arxiu	pàg. 66
Tana Capó Quan l'aula s'obri al Jardí. Per la reivindicació d'espais per a l'exercici de la resistència	pàg. 72
José M.ª Azkárraga Testor i Jaime Güemes Cronologia històrica del Jardí Botànic de la Universitat de València	pàg. 78
Les primeres plantes del Jardí	pàg. 84
Mirades al Jardí	pàg. 110
Documents per a la història	pàg. 202
El Jardí i el seu entorn	pàg. 256
Àlbum de família	pàg. 288
Traduciones	pàg. 312

“Distintivo de los corazones nobles y generosos es el conservar como en sagrado depósito la memoria de sus antecesores y hacer ostensibles las virtudes de estos, siempre que puedan servir de ejemplo y estímulo para los demás.”

El Jardí Botànic de la Universitat de València és segurament, junt amb les Facultats de Dret i de Medicina, una de les institucions més antigues de la Universitat. Les primeres notícies de la seua creació es remunten a 1567, quan els Jurats de la ciutat de València nomenaren Joan Plaça catedràtic d’Herbes i li encarregaren crear un hort on mostrar i ensenyar a identificar les plantes medicinals als seus alumnes de Medicina. Des d’aleshores, ha estat sempre present, com destaca Cristina Sendra en el seu text, en les diferents provisions, constitucions i estatuts de la Universitat de València, fundada en 1499 i que aquest any celebrarà els seus 525 anys.

Per tant, la ciutat de València ha tingut un jardí botànic universitari al llarg de més de quatre-cents cinquanta anys. Com ens relaten Raquel Giménez i Francisco Javier Cortina, durant quasi dos-cents cinquanta anys la Universitat mantingué al voltant de la ciutat, fora del recinte emmurallat, hortets d’herbes medicinals, efimers, canviants i fins i tot mòbils. Jardins que també trobaren acollida a l’Albereda, per part de la Reial Societat Econòmica d’Amics del País de València, tot i que aquesta ubicació fou breu i molt contestada per la ciutadania. La cerca constant del lloc idoni culminà amb l’establiment del Jardí a l’Hort de Tramoyeres, al raval de Quart, per a convertir-se en un lloc d’ensenyament públic on es reuniren no sols plantes medicinals sinó de tot tipus, i on ensenyar de forma pràctica tant la part mèdica de la botànica com la botànica general, segons les paraules del rector Blasco recollides per Cristina Sendra. Un jardí il·lustrat al servei de la societat com no ho ha deixat de ser des d’aleshores, actualitzat ara amb el seu compromís amb la conservació de la diversitat biològica, l’educació ambiental i l’adaptació davant del canvi climàtic.

Tampoc l’existència posterior a l’Hort de Tramoyeres no va ser tranquil·la. Ana Mira, José M.ª Azkárraga, Cristina Sendra i Jesús Català relaten les conseqüències sobre el Jardí del setge de les tropes franceses a la ciutat de València per la seua porta de Quart; o l’estat en què el trobà el botànic ginebrí Edmond Boissier quan el visità en 1837; o, per les notes de Vicente Guillén, l’abandonament al que el sotmeté la Universitat a la darrerria del segle XIX. Situacions crítiques que es repeteixen durant el segle XX com a conseqüència de la Guerra Civil i els efectes devastadors de la riuada de 1957.

El Jardí Botànic quedà fixat des de 1802 en el seu emplaçament actual per a convertir-se amb el pas del temps en un espai aïllat, aliè a l’entramat urbà, fora d’època pel creixement posterior de la ciutat; en un espai de resistència urbanística, emblema identitari de València, carregat d’història i de significat cultural on s’estableixen relacions humanes, es construeix identitat i es viu l’experiència col·lectiva, com ens recorda Tana Capó en el seu text.

Sobre la història del Jardí Botànic ja hem parlat altres vegades. Amb motiu de la celebració del cinquè centenari de la Universitat de València (1999) preparàrem una exposició per a la qual elaboràrem un estudi històric ortodox que ens portà a explorar els principals arxius i biblioteques institucionals on devien trobar-se depositats documents sobre l’activitat, la gestió o els avanços del Botànic. També sobre les biografies i aportacions dels seus directors. Aquesta cerca donà fruits interessants i ens permeté consolidar la base documental del nostre relat. Alguns d’aquests llibres, cartes, publicacions, llibretes o manuscrits es mostren també ara.

Tot i això, només poguérem localitzar tres fotografies del Jardí Botànic compreses entre mitjan segle XIX i mitjan XX. Les que il·lustren també aquell llibre coral sobre el Jardí Botànic que publicàrem en l’any 2001 amb motiu de l’acabament de l’última restauració i la inauguració de

l'edifici d'investigació. Des d'aquell moment sabíem que teníem un capítol de la història del Botànic sense tancar. Estàvem segurs que hi hauria més imatges i calia que continuàrem buscant. Passaren molts anys i el nostre deute seguia pendent.

La falta d'imatges fotogràfiques del Jardí Botànic en els arxius històrics és un fet curiós. El Jardí sempre ha sigut un referent d'innovació. L'Hivernacle Tropical, tot de ferro i vidre, és només uns anys posterior a la construcció del *Crystal Palace* en l'Exposició Universal de Londres de 1851, una autèntica exhibició d'innovació tecnològica. Igualment notable és, com ens assenyala José María Azkárraga, la fotografia de 1861 on es deixa constància de la construcció de l'hivernacle, si tenim en compte que la primera fotografia d'un jardí botànic està datada en 1852. Després d'aquella fotografia s'obria un silenci gràfic difícil d'explicar i que calia estudiar bé.

Tal volta podia explicar-se perquè, donat el seu origen universitari i la seua finalitat docent, el Jardí Botànic estigué tancat al públic des dels seus orígens i durant més de segle i mig. És en 1960 quan l'Ajuntament de València i la Universitat arriben a l'acord d'obrir-lo a la ciutat. Però, tot i que el Jardí estava tancat al públic, al mateix temps i com destaca José María Azkárraga, apareixia en les guies turístiques de València, on s'explicava la manera d'accedir-hi, a vegades amb recursos tan singulars com donant a conèixer l'adreça postal del director, a qui es podia acudir per a demanar-li la corresponent autorització.

Fa gairebé dos anys decidírem fer el pas i posar en el nostre llistat de prioritats la cerca de fotografies del Botànic per omplir el buit existent. No podíem fer-ho sense ajuda i en demanàrem a José María Azkárraga. Teníem constància del seu coneixement dels arxius fotogràfics valencians i de la seua capacitat de cerca en les hemeroteques i, pel fet de ser aquests els fons que ens quedaven per explorar, li encarregàrem el comissariat d'aquesta exposició, confiant que la troballa de materials servira per a omplir aqueixos buits de la història gràfica del Jardí. Una documentació que conscientment limitàrem a l'aparició massiva de la fotografia digital i que donàrem per finalitzada a l'any 2000, amb la inauguració de l'edifici d'investigació que posà fi a la restauració integral iniciada a la darrerria de 1989.

Allò que potser va ser en origen una idea de reunir un “àlbum familiar” del Jardí Botànic s'ha convertit, després de consultar nombrosos arxius i rebre importants aportacions privades, en una autèntica font documental de la història de les seues transformacions en els últims cent seixanta anys, i així ens ho fa veure Azkárraga en el seu text. Un material documental que reuneix més d'un centenar de fotografies i nombrosos documents d'aqueixes altres fonts que, tot i que no són oficials, contribueixen igualment a traçar la història d'una institució com el Jardí Botànic, plenament arrelada a la ciutat i a la seua ciutadania.

Teníem al comissari de la mostra; ens faltava desenvolupar el projecte expositiu, però no calgué que anàrem molt lluny per a trobar aquesta col·laboració. El Botànic ha sigut i continua sent l'eix vertebrador del barri, com ens expliquen Raquel Giménez i Francisco Javier Cortina, el punt de referència de tota l'activitat ciutadana, i ara turística, que s'ha desplegat al llarg dels últims dos-cents vint-i-dos anys en aquesta part de la ciutat. Per això, no ha d'estranyar que recorreguérem al mateix barri per a parlar-ne, atès que trobàrem molt a prop dels nostres arbres, un centre acadèmic dedicat al disseny i la creació. Com ens conta Tana Capó, la forma expositiva de la nostra idea es desenvolupà com

un treball de classe de l'Escola Superior de Disseny de València, per a després ser materialitzat per dues magnífiques alumnes d'eixe curs: Carol Martínez i Carmen Herrero.

I, per completar el nostre repàs històric amb el suport d'imatges gràfiques inèdites, convidàrem persones d'àmbits molt variats, des de la història de la ciència al disseny, i de l'arquitectura a la fotografia o les biblioteques, a participar al nostre projecte amb textos que il·lustraren les èpoques del Jardí que ara, acompanyades d'imatges, podíem comprendre millor. Les seues aportacions estan recollides en aquest llibre i descriuen la transformació de la ciutat i del mateix Botànic.

La majoria dels documents consultats i quasi totes les fotografies exposades són accessibles en format digital. El codi QR que acompanya cada imatge portarà qualsevol persona al document original i complet. Sens dubte, tot aquest material servirà d'ajuda per a revisar i actualitzar la història del Jardí Botànic que, com ens recorda Jesús Català, està encara pendent d'una anàlisi més profunda que la feta fins ara.

Un relat històric, el del Jardí Botànic, que tal volta nasqué, com diu Català, amb una dependència gran de poques persones, les que feren possible la recuperació de cada hort de plantes medicinals després de la desaparició de l'anterior. Que passà per períodes tumultuosos, com els que relata Cristina Sendra, quan la fi del segle XVIII s'instal·la a l'Albereda o després, en arribar a l'Hort de Tramoyeres. Però que avui es troba consolidat com una institució científica, docent i cultural forta. Una de les expressions patrimonials més notables de la ciutat de València, en paraules de Jesús Català. La seua existència és en si mateixa un homenatge a totes les persones que han aconseguit que existisca: algunes d'aquestes les podem veure en aquest llibre. També ho és a totes les que treballen per fer que continue existint, com ens recorda Tana Capó.

De totes aquestes vicissituds n'han sigut testimonis o depositaris l'arxiu i la biblioteca del Jardí. Ana Mira els ha explorat, com no s'havia fet abans, per documentar i il·lustrar l'exposició. El seu text revela tot el que encara guarda el nostre arxiu històric, que continua enriquint-se. Als documents depositats durant el desenvolupament d'aquest estudi, hi hem d'afegir noves donacions i aportacions. La més recent, un lligall de cartes rebudes per José Pizcueta i que Joaquín García trobà en una llibreria de vell. Aquesta donació ha arribat quan ja teníem tancada la part documental de l'exposició i no hem pogut incloure-la. L'estudiarem par a donar-la a conèixer al més prompte possible.

Ana Mira ens descriu alguns dels llibres antics més importants de la nostra biblioteca pel fet d'haver marcat èpoques de coneixements botànics sobre plantes medicinals o sobre la descripció de la diversitat vegetal de territoris propers o llunyans. Aquesta base bibliogràfica fou fonamental per a poder atresorar la riquesa d'espècies de tots els continents que han poblat i poblen el Jardí Botànic. També destaca alguns dels documents més notables, com els primers catàlegs d'espècies o les primeres publicacions del Jardí, que li permeteren iniciar l'intercanvi de llavors amb tots els jardins botànics del món. Un intercanvi que continua en els nostres dies com a senyal d'identitat de la col·laboració entre aquestes institucions científiques per tot el planeta i que és la principal via d'entrada d'espècies singulars a les col·leccions del nostre Jardí. Gràcies a la col·laboració dels besnets de Vicente Guillén, en aquesta exposició hem pogut mostrar el que és el primer catàleg de les espècies que es portaren al Jardí poc després que s'instal·lara al raval de Quart, catàleg elaborat per Vicente Alfonso Lorente i datat en 1807.

Així hem construït un relat, un recorregut visual per la història del Jardí, basat en imatges mai mostrades abans, mai estudiades. Ens hem redescobert. Hem començat a veure el Jardí Botànic d'una altra manera. Hi ha formes, traçats, edificis, col·leccions, arbres, palmeres, vistes, paisatges, persones en aquestes fotografies que ens fan veure un Jardí que no havíem imaginat mai. Seran necessaris una reflexió i un estudi acurats de tots els materials reunits, però la nostra forma de sentir i entendre el Jardí Botànic de la Universitat de València ja no tornarà a ser la mateixa. Gràcies a totes les persones que ho han fet possible.

Aquesta vegada hem buscat fotografies per conèixer aqueix Jardí que no havíem sigut capaços d'imaginar. Potser aquesta exposició servirà de reclam per a reunir fotografies dorments encara als àlbums i calaixos: les rebrem i documentarem com el valuós tresor que són. Però segurament allò que millor podrà mostrar el pas del temps sobre el Botànic universitari serà la pintura. Els milers de quadres pintats per l'alumnat, inicialment de la Reial Acadèmia de Sant Carles i, posteriorment, de la Facultat de Belles Arts, que han tingut en el Jardí el seu model, la seua inspiració, el seu paisatge. Qui sap si alguns d'aquests llenços descansen esperant (com han esperat les fotografies que mostrem en aquesta ocasió) que uns ulls curiosos els descobrisquen entre els fons d'aquestes institucions, en museus o en col·leccions privades. És el nostre proper objectiu i espem veure'l convertit prompte en una realitat.

Nota d'agraïments

No podem donar per acabat aquest text sense agrair la contribució de totes les persones i institucions que ens han ajudat en aquest projecte històric i expositiu. Però cal que fem una menció molt especial, tot i el risc de caure en la descortesia amb les persones i institucions no mencionades (que no oblidades), dels descendents de Vicente Guillén, els seus besnets, i els de Julio Esplugues, també els seus besnets. En ambdós casos ens han proporcionat un material fotogràfic profús i de grandíssima qualitat, que ja forma part del patrimoni del Jardí Botànic de la Universitat de València. També volem fer una menció especial a la Reial Societat Econòmica d'Amics del País de València, que ens ha facilitat en format digital tota la documentació del seu arxiu i biblioteca relacionada amb el Jardí Botànic, alhora que ha contribuït al suport de l'exposició que hem creat.

La història contada

El Jardí Botànic de la Universitat de València acumula una llarga història de més de 450 anys. Des dels seus orígens, en el segle XVI, la seua localització, de vegades efímera, ha passat per diferents llocs fora dels murs de la ciutat fins a situar-se definitivament a l'Hort de Tramoyeres quan començava el segle XIX. Sempre ha estat vinculat a l'ensenyament de la Botànica, i les càtedres que l'explicaven han transitat des de la Facultat de Medicina a la de Ciències Biològiques, passant per les de Filosofia o Ciències. Diferents especialistes aborden a continuació els moments clau de la història del Jardí Botànic, des dels primers horts de simples fins a la restauració a la darrerria del segle XX. A través dels seus textos, descobrirem com ha estat un reflex dels canvis socials, científics i culturals de cada època, i com continua sent un lloc d'inspiració i d'aprenentatge per a visitants de totes les edats.